

ПРАВОВІДПОВІДНІСТЬ: ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА

LEGAL CONFORMITY: GENERAL THEORETICAL CHARACTERISTICS

Боброва Т.А., доктор філософії з права (PhD),
асистентка кафедри конституційного, міжнародного та приватного права
Криворізький факультет Національного університету «Одеська юридична академія»

У статті здійснений загальнотеоретичний аналіз такої правової категорії як правовідповідність. До уваги пропонується детальний розгляд аспектів, які включає у себе правовідповідність, а саме: питання щодо форми і змісту права, питання розбудови його структури, пошук ціннісних орієнтирів та співвідношення легістського та юридичного підходу до розуміння права. Здійснений аналіз правових досліджень, в яких прямо чи опосередковано вивчалися питання пов'язані з правовідповідністю.

Розглянуто співвідношення форми та змісту права крізь призму правовідповідності, вбачається, що норми права повинні відповідати не лише юридичним технологіям їх створення, але й відображати сутнісний зміст права, тобто будь-який правовий акт має бути змістовно виправданим, відповідати основним правовим принципам і сучасним цінностям суспільства. Виснується, що саме на основі правовідповідності має здійснюватися систематизація та впорядкування норм права, які й формують правові інститути.

Акцентується увага на тому, що встановлення правовідповідності забезпечує зв'язок між формою та змістом права, що дозволяє забезпечити сприйняття правових норм як з боку населення країни, так і міжнародної спільноти. Проведено співвідношення легістського та юридичного підходу до розуміння права. Аргументується, що правовідповідність виводить нас за рамки суто технічних аспектів та дозволяє зосередитись на цінностях, які мають бути виражені в правових приписах.

Встановлено, що правовідповідність є складною, багатогранною та відносно новою категорією. Окрім того, не має єдиного підходу до визначення даного поняття, що й обумовлює актуальність подальших наукових розвідок із врахуванням сучасних тенденцій правового розвитку як от: діджиталізація правничої професії, універсалізація та уніфікація права. Виснується, що подальше вивчення правовідповідності сприятиме глибокому розумінню права – від юридичної техніки до питань, пов'язаних з правовими цінностями, що допомагає досягнути право в його цілісності.

Ключові слова: правовідповідність, право, норма права, принципи права, праворозуміння, правотворчість, негативна правотворчість, джерела права, правові акти.

The article provides a general theoretical analysis of such a legal category as legal conformity. The article offers a detailed consideration of the aspects that legal conformity includes, namely: the issues of form and content of law, the issues of building its structure, the search for value guidelines and the correlation of the legalistic and juridical approaches to understanding law. The analysis of legal researches in which directly or indirectly the questions connected with legal conformity were studied is carried out.

The author examines the correlation between the form and content of law through the prism of legal conformity, and suggests that legal norms should not only correspond to the legal technologies of their creation, but also reflect the essential content of law, i.e. any legal act should be substantively justified, comply with the basic legal principles and modern values of society. It appears that it is on the basis of legal conformity that the systematization and ordering of legal norms, which form legal institutions, should be carried out.

Attention is focused on the fact that the establishment of legal conformity provides a connection between the form and content of law, which allows to ensure the perception of legal norms both by the population of the country and the international community. The correlation of the legalistic and legal approach to understanding the law is carried out. It is argued that legal conformity leads us beyond purely technical aspects and allows us to focus on the values that should be expressed in legal prescriptions.

It is established that legal conformity is a complex, multifaceted and relatively new category. In addition, there is no single approach to the definition of this concept, which determines the relevance of further scientific research, taking into account modern trends in legal development, such as digitalization of the legal profession, universalization and unification of law. It is concluded that further study of legal conformity will contribute to a deeper understanding of law – from legal techniques to issues related to legal values, helping to comprehend law in its entirety.

Key words: legal conformity, law, rule of law, principles of law, legal understanding, lawmaking, negative lawmaking, sources of law, legal acts.

З огляду на потребу вдосконалення правового регулювання, адаптивного функціонування правової системи, а також забезпечення легітимності правових актів, необхідним вбачається дослідження такої правової категорії як «правовідповідність». Відтак, вивчення правовідповідності сприятиме більш глибокому розумінню співвідношення різних аспектів права – від юридичної техніки до питань, пов'язаних з правовими цінностями, що допомагає досягнути право в його цілісності. Правовідповідність виводить нас за рамки суто технічних аспектів та дозволяє зосередитись на цінностях, які мають бути виражені в правових приписах. Відтак, нормативно-правова основа демократичної держави має відповідати не лише формальним вимогам, а й соціальним очікуванням.

Дослідженню проблем пов'язаних прямо чи опосередковано із правовідповідністю приділяли увагу такі вчені як: Г. Головач, В. Дудченко, Д. Манько, О. Пасечник, І. Проценко, Г. Радбурх, Р. Саммерс, М. Цховребова та ін. Не применшуючи значення здійснених наукових розвідок, варто зазначити, що правовідповідність є складною, багатогранною та відносно новою категорією, окрім того, не має єдиного підходу до визначення даного поняття. Відповідно, існує потреба у вивченні правової природи цього феномену та його ролі у правотворчій та правозастосовній діяльності.

Останнім часом можна простежити посилення інтересу до такої правової категорії як правовідповідність, причому як серед представників загальнотеоретичної юриспруденції, філософії права, так і серед фахівців, що спеціалізуються на галузевій юриспруденції. Вбачається, що такі зміни обумовлені низкою факторів, а саме: зміни у законодавстві (особливо щодо посилення регуляторних вимог), діджиталізація та розвиток електронного документообігу, необхідність відповідності національного регулювання міжнародним стандартам та забезпечення правової визначеності, етичні вимоги суспільства тощо.

І. П. Проценко здійснюючи філософсько-історичний аналіз права як феномена культури відмічає: «Правовідповідність – це сутнісна відповідність, тобто відповідність не фактом проживання і дотримання законів, а образом життя, місцем і роллю в спільноті» [1, с. 346–347].

Д. Г. Манько розглядає правовідповідність як вихідну засаду юридичної креативістики та конкретизує: «...право (право-відповідність) – це обов'язкове використання законодавчо регламентованої інформації щодо порядку створення, обслуговування та втілення в життя правових актів» [2, с. 7].

Г. Головач в контексті розгляду валідності та дії м'якого права зазначає: «Правовідповідність – зміст письмового

акта м'якого права (залежно від його виду) не повинен суперечити Конституції України, чинному законодавству України, загально визнаним принципам права, нормам міжнародного права, міжнародним договорам» [3, с. 115].

М. Цховребова розглядаючи юридичні технології визначення рівня правовідповідності зауважує: «Правовідповідність – це стан відносин, коли дії чи рішення (які отримали вираз у конкретному правовому акті) відповідають вимогам законодавства, правилам юридичних технологій, неправовим соціальним нормам та стандартам (у обов'язку, який є допустимим у конкретній юридичній справі). Це означає не тільки дотримання законів і принципів права, але й відповідність їм у всіх аспектах, які дозволяють уникнути порушень і негативних наслідків» [4, с. 183].

Поняття «правовідповідність» розглядається й у міждисциплінарних правових дослідженнях, прикладом в актуальних роботах щодо питань юридичної психології. Так, правовідповідність постає критерієм визначення поведінки людини у контексті правового регулювання.

О. Пасечник, аналізуючи метамодерністське праворозуміння як рефлексію коливань сучасного права згадує правовідповідність у наступному контексті: «... динамічний розвиток сучасних суспільних відносин, зумовлює суттєве зміщення полюсів «затребуваної правовідповідності», від суворой формальної визначеності, від юридичної формалістики, з її детальною фіксацією кожної дії суб'єкта, до інтуїтивного права [5, с. 18].

Отже, приходимо до висновку, що правовідповідність, як правова категорія «охоплює питання щодо форми і змісту права, питання розбудови його структури, пошук ціннісних орієнтирів та навіть співвідношення легістського та юридичного підходу до розуміння права» [6, с. 10].

Враховуючи зазначене, пропонуємо більш детальний розгляд згаданих аспектів, які включає у себе правовідповідність, а саме:

1. Форма та зміст права. Розглядаючи співвідношення форми та змісту права крізь призму правовідповідності, вбачається, що юридичні норми повинні відповідати не лише юридичним технологіям їх створення, але й відображати сутнісний зміст права, тобто будь-який правовий акт має бути змістовно виправданим, відповідати основним правовим принципам і сучасним цінностям суспільства.

Роберт С. Саммерс пояснює, що існує простір для загальної теорії про природу і місце форми в основах права. Форма організовує інститути, норми та інші різновиди права, а також систему в цілому. Усі такі конструкції мають і неформальні елементи, але форма об'єднує кожну конструкцію і забезпечує її критерій ідентичності. Відповідна форма робить систему права можливою. Вона також має тенденцію породжувати хороший зміст у праві. Вона необхідна для задоволення основних потреб правової системи, і коли така мета є організаційною, як у випадку з демократією, свободою та верховенством права, форма є і метою, і засобом [7]. Ю. Тополь у цьому зв'язку підкреслює: «Уявлення про форму права базується на аналізі змісту та співвідношенні філософських категорій: сутність, зміст та форма. Сутність будь-якого соціального явища складає внутрішній зміст предмета як єдність усіх його характерних властивостей, зв'язків та відносин. Способом існування і зовнішнього вияву сутності виступає форма. Причому зовнішня форма існування і вияву внутрішнього змісту конкретного явища часто має не другорядне, а вирішальне значення» [8, с. 148].

Тож, якщо представити зміст права як волю суспільства виражену у правових приписах, то форма – це спосіб зовнішнього вираження та закріплення таких приписів, що надає їм офіційного характеру. Це включає законодавчі та підзаконні нормативно-правові акти, договори, судові рішення та інші джерела права.

Правовідповідність у цьому контексті забезпечує гармонійний зв'язок між формою та змістом права, який означає, що зовнішня форма («буква закону») мають відповідати внутрішньому змісту («духу права»). Встановлюючи правовідповідність, ми можемо проаналізувати наскільки норми права відповідають загальним правовим принципам. Норма права, яка прийнята з порушенням формальної та/або змістовної складової є неправовідповідною, що, в свою чергу, тягне за собою зміну або скасування положень правового акту. Скасування неправовідповідних актів або їхніх частин значно підвищує ефективність правового регулювання. Тут варто згадати про негативну правотворчість, яка представляє собою «процедуру удосконалення законів, підзаконних актів, рішень суду, цивільно – правових договорів та інших юридичних документів шляхом встановлення їх правовідповідності та постає складовою модернізації українського права» [6, с. 9].

2. Структура права. Правова система повинна мати чітку та логічну структуру, де законодавчі акти та інші правові приписи узгоджені між собою і не суперечать принципу верховенства права. Це відіграє ключове значення для цілісності правової системи, її адаптивності та функціонування, а також задля належного правового регулювання та забезпечення правопорядку.

В. І. Риндюк досліджуючи систему права в контексті сучасних підходів до праворозуміння зазначає: «В процесі нормотворчої діяльності як суб'єктів публічно-владних повноважень, так і інших суб'єктів громадянського суспільства певна частина цих правил поведінки визнається ними необхідними, загальнообов'язковими, тобто санкціонується, а отже забезпечується у разі порушення цих правил відповідними юридичними або іншими соціальними засобами (наприклад, можливістю застосування засобів державного примусу). Таким чином формується правовий інститут, який складається з відповідних норм права, а взаємопов'язані правові інститути, в свою чергу формують галузь права» [9, с. 62]. С. М. Слабко додає: «Аналіз наявних підходів дозволяє зробити висновок про доцільність побудови системи права на підставі наступних елементів: первинні – норма права, підінститут права, інститут права, підгалузь права, галузь права; вторинні – комплексний інститут, міжгалузевий інститут, комплексна галузь, міжгалузевий комплекс» [10, с. 31]. Вважаємо, що саме на основі правовідповідності має здійснюватися систематизація та впорядкування норм права, які й формують правові інститути. Правовідповідність є гарантією того, що кожен елемент структури права відображає основні правові принципи, забезпечуючи цілісність та ефективність правової системи.

3. Пошук ціннісних орієнтирів. Чинні правові приписи мають відображати морально-етичні норми. Погоджуємось з В. Рогозянським, який висунув наступне: «... як правотворчість, так і правореалізація є сферами діяльності людини, що мають яскраво виражене оцінювальне спрямування. Лише через цінності в праві є можливим перехід від суцього до належного, від фактичного до нормативного. В контексті впливу ціннісних орієнтирів права на формування поведінки людини необхідно означити проблему взаємозв'язку об'єктивного і суб'єктивного права, впливу моральних відносин в суспільстві, моральної свідомості суб'єктів на формування норм права й проблеми морально-правового вибору лінії поведінки особистості. Важливо, щоб моральні норми та принципи були провідним критерієм права, основним мірилом змісту закону та всієї практики реалізації права. Ця вимога є цілком закономірною, бо зміст правової норми виникає передусім із моральних основ суспільства, історії народу, традицій та моральних принципів його життя» [11, с. 107].

У науковій літературі слушно відмічається: «Сьогодні ініціативи з «реформування», «вдосконалення», «оптимізації» тих чи інших складових правової сис-

теми України роблять очевидними деякі тренди» [12, с. 178–179]. Серед тенденцій правового розвитку в умовах глобалізації виокремлюють тенденцію універсалізації та уніфікації права [13, с. 599]. Відповідно, «...виникає питання доцільності збереження традиції романо-германської (континентальної) правової системи, основні характерні риси якої і притаманні Україні, або прийняття за орієнтир та утвердження правових цінностей англосаксонської (прецедентної) системи права. Але є можливість піти особливим національним правовим шляхом, коли будуть прийматись чи відкидатись елементи цих правових систем виключно виходячи з засад доцільності, прагматичного інтересу, цінності для суспільства і держави» [12, с. 178–179].

Безпрецедентні події, що відбуваються у сучасному світі, хаос та кризи в більшості сферах суспільного життя, потребують належного правового реагування та стійкого функціонування правових систем. Все це обумовлює запит на отримання фундаментальних правових цінностей. Відтак, встановлення правовідповідності виступає обов'язковою умовою сучасного правового життя.

4. Співвідношення легістського та юридичного підходу. У сучасному праворозумінні співіснують два основних підходи: легістський (формальний, де право розуміється як сукупність норм, установлених державою) та юридичний (заснований на розумінні права як системи соціальних відносин та цінностей). У класичному легістському позитивізмі поняття права визначене через поняття держави. Відповідно до цієї теорії держава є первинною, а право – похідним від законодавчого органу.

За Г. Радбрухом: «...законне неправо, як і надзаконне право, були суперечностями у самих собі. На практиці до сих пір доводиться зустрічатися з обома проблемами. Так, в «Зюддойче юрістенцайтунг» (С. 36) було опубліковано і прокоментовано рішення суду першої інстанції м. Вісбаден, за яким «закони про перехід власності євреїв державі вважалися такими, що суперечать природному праву і нікчемними з моменту їх ухвалення» [14, с. 83]. В цьому аспекті В. В. Дудченко підкреслює: «Позитивне право не в змозі бути критерієм оцінки себе самого. Потрібні інші, вищі і непозитивні критерії. Однак позитивізм вилучив метафізичну проблему основ права, переступив через його позачасові начала і заперечив ціннісно-аксіологічний підхід до права» [15, с. 13–14]. Мета правовідповідності тут полягає у тому, щоб знайти баланс між цими та іншими підходами, зберігаючи як формальну чіткість, так і відповідність загальноправовим принципам. Правовідповідність сприяє інтегративності, оскільки забезпечує узгодженість різних правових норм та їхню відповідність фундаментальним принципам. Саме у рамках інтегративного праворозуміння правовідповідність розкривається як багатомірне явище, яке охоплює як формальні, так і неформальні аспекти права, включаючи його етичне та соціальне значення.

«Інтегративне розуміння права, продовжуючи концептуальні розробки класичних типів праворозуміння, створює методологічні можливості поєднання у праві ідей (метафізика), фактів (позитивізм) і оцінок (аксіологія) має за мету обґрунтувати незавершеність «поняттєвої», позитивної юриспруденції і визнати необхідність сенсових орієнтирів поведінки у значенні нормативних... І Далі, «Інтегративність не є синтетичним поєднанням принципів, покладених в основу класичних підходів праворозуміння. Це синтез екстракту їх ключових компонентів:

юридичного, легістського, соціологічного, психологічного тощо» [16, с. 125, 126].

Враховуючи зазначене, можна висувати, що правовідповідність виступає критерієм легітимності юридичних актів, таких як договори, закони, судові рішення тощо. Відтак, письмові акти повинні не лише відповідати формальним вимогам, але й мати зміст, який відповідає фундаментальним цінностям та сприйняттю справедливості в суспільстві. Легітимність правових актів тісно пов'язана з тим, чи визнаються вони справедливими і правовідповідними більшістю населення країни, а також міжнародною спільнотою, адже формальна легалізація не гарантує легітимності.

За В. В. Дудченко: «Справедливість можна найкраще зрозуміти через її зв'язок з договором. Проявлення ж справедливості є найсерйознішим питанням теорії легітимності, бо сама держава і саме право мають ґрунтуватися на справедливості і знаходити в ній своє виправдання. Легітимною, або правовою, державою є не будь-яка держава, а лише держава справедлива». – І Далі, Сучасний правовий устрій пронизаний напруженою між позитивністю і легітимністю права, і норми легітимні тільки тоді, коли вони заслуговують на свободне визнання кожним членом правової спільноти. «Значимі ті й тільки ті норми, з якими могли б погодитися всі ті, на кому могли б відобразитися наслідки прийняття цих норм» [17, с. 53, 55].

Тож, правовідповідність, як загальнотеоретична категорія охоплює достатньо широкий спектр актуальних питань: від коректної форми правових актів до їх відповідності фундаментальним принципам права. Відповідно при дослідженні правотворчої діяльності правовідповідність доцільно розуміти як «еквівалентність письмового акту духу й принципам права» [6, с. 10].

Варто також звернути увагу на те, що правовідповідність відіграє ключову роль у правозастосовній діяльності. Так, суди та інші правозастосовні органи мають інтерпретувати та застосовувати норми права таким чином, щоб результат їх діяльності (прикладом, судові акти) відповідали «духу» права. Беззаперечним є те, що правники мають керуватися винятково правовими оцінками. «Завжди поступають правильно, «стаючи» над справою і розглядаючи її з точки зору здорового глузду. Правова наука це – завжди лише інструмент. І відповідальний правник використовує її для того, щоб знайти незаперечне з точки зору права рішення» [14, с. 86].

Сьогодні, в умовах швидкої зміни суспільних правовідносин та необхідності адаптації правового регулювання до нових реалій правовідповідність є свого роду орієнтиром як для суб'єктів правотворчої, так і правозастосовної діяльності.

Отже, правовідповідність представляє собою «еквівалентність письмового акту духу й принципам права», вона охоплює питання щодо форми і змісту права, питання розбудови його структури, пошук ціннісних орієнтирів, співвідношення легістського та юридичного підходу до розуміння права, а також є одним із основних критеріїв легітимності правових актів. Встановлення правовідповідності забезпечує зв'язок між формою та змістом права, що дозволяє забезпечити сприйняття правових норм як з боку населення країни, так і міжнародної спільноти. Вважаємо, що така правова категорія як «правовідповідність» представляє особливий інтерес для подальших досліджень, особливо враховуючи сучасні тенденції правового розвитку як от: діджиталізація правничої професії, універсалізація та уніфікація права.

ЛІТЕРАТУРА

1. Проценко І. П. Право як феномен культури: філософсько-історичний аналіз. *Проблеми філософії права*. 2005. Том III. № 1–2. С. 338–350.
2. Манько Д. Г. Юридична креативістика: поняття та місце в системі юридичних наук. *Правові новели*. 2019. № 7. Т. 2. С. 5–12.
3. Головач Г. О. Валідність та дія м'якого права: дис. ... д-ра філософії: 081 «Право». Одеса: МГУ, 2021. 215 с.
4. Цховребова М. Г. Юридичні технології визначення рівня правовідповідності. *Proceedings of the 4th International Scientific and Practical Conference «Modern Directions and Movements in Science»* (June 16-18, 2024). Luxembourg, Grand Duchy of Luxembourg. 2024. С. 183–186.

5. Пасечник О. Метамодерністське праворозуміння як рефлексія коливань сучасного права. *Юридичний вісник*. 2022. Вип. 2. С. 16–22.
6. Боброва Т. А. Негативна правотворчість та її роль в удосконаленні сучасного права: дис. ... д-ра філос.: 081 Право. Одеса : НУ «ОЮА», 2023. 208 с.
7. Summers, Robert S. The Place of Form in the Fundamentals of Law. *Cornell Law Faculty Publications. Paper 1254*. 2001. P. 106–129. URL: <http://scholarship.law.cornell.edu/facpub/1254> (date of access 27.09.2024).
8. Тополь Ю. О. Джерело та форма права: поняття, зміст. Проблема співвідношення. *Університетські наукові записки*. 2012. № 1 (41). С. 145–151.
9. Риндюк В. І. Система права в контексті сучасних підходів до праворозуміння. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2022. Вип. 70. С. 59–63
10. Слабко С. М. Структурування системи права: плюралізм підходів. *Порівняльно-аналітичне прав.* 2018. № 1. С. 29–31.
11. Рогозянський В. Ціннісні орієнтири права у формуванні поведінки людини. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка"*. 2023. № 1 (37). С. 107–112
12. Формування і розвиток правотворчості в умовах трансформації суспільства : монографія / за ред. д. філос. н., к. ю. н., професора, Заслуженого діяча науки і техніки України В. П. Плавича. Одеса : Фенікс, 2018. 348 с.
13. Дудченко В. В., Пасечник О. В. Тенденції розвитку сучасного права. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 2. С. 598–601.
14. Радбрух Г. Законне неправо та надзаконне право. *Проблеми філософії права*. 2004. Том II. С. 83–94.
15. Дудченко В. В. Концепт позитивізму в юриспруденції: генезис та обґрунтування. *Актуальні проблеми держави і права*. 2005. Вип. 25. С. 6–14.
16. Дудченко В. В., Манько Д. Г. Загальнотеоретичні засади розуміння системи джерел сучасного права: національний та міжнародний аспекти. *Правова позиція*. 2023. № 1 (38). С. 125–130.
17. Дудченко В.В. Західна традиція прав: до проблеми легітимності. *Актуальні проблеми держави і права*. 2007. № 36. С. 47–55.